

UN DOCUMENT INEDIT DESPRE CĂDEREA ORADIEI ÎN MÎNA TURCILOR (SCRISOAREA DIN 31 AUGUST 1660)

de
LIVIU BORCEA

Asediul și căderea Oradiei în mîna turcilor, în august 1660, a reprezentat nu numai o pierdere grea pentru Transilvania ci și un semnal de alarmă privind perspectivele pe care Principatul le avea prin supunerea treptată a comitatelor învecinate din *Partium*.¹ Ea va determina în cele din urmă triumful orientării filohabsburgice în Transilvania astfel că răsunătoarea victorie polono-austriacă de sub zidurile Vienei (1683) nu va face decît ultimul pas spre căderea totală a Principatului sub dominație imperială.

Transilvania a ieșit slăbită din războiul nordic polono-suedez (1655—1659), la care a participat prin campania întreprinsă de Gheorghe Rákóczi al II-lea în Polonia (1657), pentru obținerea tronului acestei țări. Încheierea războiului prin pacea de la Oliva (ianuarie 1660) nu a ușurat situația Principatului care era pustiit de campania turco-tătără din anii 1658, 1659 și care a continuat și în anul următor datorită încăpăținării mazilitului Rákóczi de a nu renunța la scaunul princiar al Transilvaniei. Înfrîngerea și apoi moartea lui Rákóczi (mai-iunie 1660), n-au mai putut stăvili hotărîrea Porții de a cuceri cetatea Oradea, una din cele mai importante puncte de apărare a Transilva-

¹ Privitor la asediul Oradiei și urmările ei există o relativ bogată literatură istorică: *Istoria României*, vol. IV., p. 35—37; Karaczay, F., *Nagyvárad ostromlása 1660-dik éven* (Asedierea Oradiei în anul 1660), în „*Tudományos Gyűjtemény*”, XII, 1821, p. 48 și urm.; Deák F., *Nagyvárad elvesztése 1660-ban* (Pierderea Oradiei în 1660), Bdp., 1877, 42 p.; Bunyitay V., *Nagyvárad a török foglалás korában (1660—1692)* (Oradea în timpul ocupației turcești), Bdp., 1882, 91 p.; Koncz, J., *Nagyvárad kapitulációja 1660-ban* (Capitularea Oradiei în 1660), în „*Hadt. Közl.*”, 1892, p. 390—394; Gyalóka, J., *Nagyvárad ostroma 1660-ban*, în „*Hadt. Közl.*”, 1911, p. 31—48 și, mai nou, I. Totoiu, *Contribuții la problema stăpînirii turcești în Banat și Crișana (1658—1660)*, în „*Studii*”, 1960, XIII, 1, p. 3—35 (pentru vacui-uri, mai ales) și L. Borcea, *Unele aspecte ale stăpînirii otomane în Bihor și nord-vestul României în secolele XVI—XVII*, în „*Crisia*”, IV, p. 191—211 (pentru unele aspecte politice și economice ale problemei).

niei și un reazem important în expansiunea spre est. În acest context inițiativa cuceririi Oradiei nu poate fi atribuită numai ambiției proaspătului serdar Köse Ali pașa sau dorinței de răzbunare a turcilor pentru credința orădenilor alături de Rákóczi ci trebuie considerată ca făcînd parte dintr-un plan mai larg, privit în perspectivă și stabilit la Istanbul.

Acțiunea otomană a contat și pe prudența curții imperiale care n-a voit să se complice trimițînd ajutor asediaților deși din ianuarie 1660 avea trupe suficiente, dislocate din Jutlanda și Pomerania, după încheierea războiului polono-suedez. Astfel imperialii au stat pasiv în fortificațiile de la Rakamaz, pe malul Tisei și n-au schițat nici un gest pentru a ajuta pe orădeni. În cele din urmă, cînd sub presiunea opiniei publice, s-a dispus generalului de Souches să intervină, dacă poate „fără ciocniri”, fu prea tîrziu, căci la 27 august garnizoana orădeană se predă.²

Cucerirea Oradiei și apoi a Cameniței (1672), reprezintă ultimele zvîcniri expansioniste ale Imperiului otoman înainte de înfrîngerea de la Viena (1683).

Căderea Oradiei a avut un ecou puternic în epocă. Numeroase documente vorbesc despre această pierdere; aproape că nu există nici un izvor narativ contemporan din Transilvania care să nu acorde spații ample evenimentului. Între acestea un rol important îl ocupă cronica lui Ioan Szalárdi, al cărei autor a fost martor ocular și unul din participanții activi la apărarea cetății³ și cronica lui Georg Kraus care ne oferă o imagine foarte apropiată de cea pe care o cunoaștem.⁴ Informația lui Kraus trebuie să fi fost luată de la un participant la asediu, cu atît mai mult cu cît notarul sighişorean în decembrie 1660 era lîngă Oradea, la Ali pașa.⁵ El ne oferă și o importantă informație în legătură cu soarta arhivei capitlului orădean despre care se credea că ar fi fost distrusă de turci, după ocuparea cetății.⁶

Un alt document important îl reprezintă o scrisoare din 31 august 1660 redactat de către orădenii rămași în viață după asediu și refugiați la Debrețin. Scrisoarea se adresează în egală măsură palatinului Ungariei, la Tokaj, cît și „întregii creștinătăți”, reprezentînd nu numai o cerere pentru primirea în imperiu a celor refugiați ci și o încercare de a

² *Istoria României*, vol. III, p. 193.

³ I. Szalárdi, *Síralmas magyar krónikája...*, Bdp., 1853, p. 534—574.

⁴ Georg Kraus, *Cronica Transilvaniei, 1608—1665*, Ed. Acad., 1965, p. 365—377. O interesantă și documentată relatare o oferă și lucrarea lui Maurizio Nitri, *Ragguaglio dell'ultime guerre di Transilvania et Ungaria tra l'imperatore Leopoldo Primo, il Gran Signore de Turchi Echmet Quarto, Giorgio Rakozzi et altri successivi Principi di Transilvania...* in Venezia, per Francesco Valuasense, 1666, p. 31—37.

⁵ G. Kraus, *op. cit.*, p. 376—377.

⁶ *Ibidem*, p. 377.

sublinia meritele apărătorilor Oradei care au făcut totul pentru a păstra cetatea în mâna creștinătății.

Manuscrisul scrisorii era cunoscut încă în 1909 când istoricul Ioan Karácsonyi l-a găsit în arhiva capitolului orădean și l-a dat lui Eugen Gyalókey care în anul următor l-a prezentat într-una din ședințele Asociației de istorie și arheologie a județului Bihor, sub forma unei comunicări intitulată „*Noi date privind înfățișarea orașului Oradea în 1660*”⁷. În anul 1911 același autor bazându-se aproape exclusiv pe cele două relatări (cronica lui Szalárdi, dar mai ales, scrisoarea din 31 august 1660), scrie un nou studiu, intitulat „*Asediul Oradei în 1660*”⁸. Într-o comunicare ținută de I. Karácsonyi în ședința din 5 iunie 1911 a aceleiași asociații, aflăm nu numai cota manuscrisului astăzi dispărut (*Fond Capittu, fasc. XLVI, doc. I.*), ci și faptul că autor ar fi cronicarul Szalárdi.⁹

Se pare că manuscrisul din fondul capitolului era totuși diferit de cel ce ne-a stat la dispoziție. Gyalókey notează despre el că „*memorialul scris dens, pe șapte pagini, a fost copiat de un anume Martin Jagosics la 20 august 1662 și această copie a ajuns în arhiva capitolului*”¹⁰.

Documentul, în forma în care ne-a parvenit, cuprinde 56 pagini, este în —4°, și se află într-un coligat din 1703, păstrându-se în fondul de manuscrise al Bibliotecii centrale universitare din Cluj. Coligatul provine din vechiul fond al arhivei de manuscrise al Asociației pentru Muzeul Transilvaniei („*Erdélyi Múzeum Egyeslet kéziratára*”) și cuprinde:

— *A prima parte vexilli serenissimi Principis Stephani Bochkay, scripta erant ista carmina aureis literis* (f. 1)

— *Ab altera autem rursus ista erant Memoriae et Honori* (f. 1 și 1 v.)

— *Várad várának az pogány török által megh szállásáról...* (f. 2—f 29 v.)

— *Propositiones suae Maj[es]tatis Sacra[tissi]ma in Anno D[omi]ni 1662 die 31 Mensis May Universis Statibus et ordinibus Regni Hungariae extra datae sub Dieta Posony celebrata* (f. 30—31)

— *In comitali morbo laborantes tempore Posonien[is] Diaetae Anno 1662* (Cuprinde o poezie cu 18 strofe numerotate și o epigramă la adresa lui Leopold I, regele Ungariei. Datat: 28 iunie 1662) — f. 31 v—33.

⁷ Gyalókey, J., *Új adatok a régi Várad helyrajzához* (Date noi cu privire la înfățișarea vechii Oradei), în „*Biharvárad*”, Oradea, 1913, 1. 14—31.

⁸ Idem, *Nagyvárad ostroma 1660-ban*, în „*Hadt. Közl.*”, 1911, p. 31—48.

⁹ Karácsonyi, J., *Szt. László lovas szobrának alakja és elpusztulása* (Forma și distrugerea statuiei ecvestre a lui Ladislau cel Sfânt), în *Biharvárad*, Oradea, 1913, p. 42.

¹⁰ Gyalókey, *Nagyvárad ostroma 1660-ban*, p. 32.

— Două pagini albe: f. 33 v și f. 34.

— Manuscris miscelaneu (lipsește începutul), cu referire la dieta de la Pojon. Datat: 28 iunie 1662 (f. 34 v—35 v).

— *Memoria belli Hungarica — Turcici inter caesares Leopoldum primum et Mahometem quartum. Authore Ioanne'Ilenrico Andler Argentiniensi Massiliae. Impressum formis Joannis Baptistae de Vaulx, in vico Sanctae Marthae* — f. 36—62 v (Tratează perioada anilor 1657—1664, se încheie cu relatarea morții lui Nicolă Zrinyi și o epigramă la adresa acestuia. Tot aici informații privind asediul și căderea Oradei în 1660 (f. 41—41 v.).

— *Paria litterarum summi Pontificis ad Ill[ustrissim]um Dominum Comitem Nicolaum a Zrinio exaratarum*. 19 aprilie 1664 (f. 63—63 v.)

— *Paria literarum ejusdem Ill[ustrissi]mi Domini Comitis Nicolai a Zrinio, ad Sacr[atissi]man Caesarea et Regiam Ma[jes]tatem exaratarum ratione conflictus*. 28 noiembrie 1663.

— Șase file albe: f. 66—f. 72.

Coligatul conține un total de 72 file numerotate, din care opt sînt albe.

Scrisoarea din 31 august 1660 nu este semnată de nici unul dintre cei în exil ci se încheie cu formula: „*Puțina nobilime ce a mai rămas după asediul Oradei, însoțită din cetate, de la vizirul serdar Ali pașa, pînă în orașul Debreșin de către Seidi Ahmed pașa.*” În afară de textul scrisorii s-a adăugat și jurămîntul de credință depus de asediați la 13 august în fața notabilităților cetății, precum și repartizarea comandanților pe bastioane. Textul prezintă foarte multe asemănări cu partea respectivă din *Cronica de jale* a lui Ioan Szalárdi, asemănarea mergînd uneori pînă la identitate astfel că îl putem considera pe autorul cronicii ca fiind unul din cei ce au colaborat la redactarea scrisorii, dacă nu chiar pe singurul autor. În sprijinul afirmației noastre vine și marea asemănare din punctul de vedere al stilului și limbii folosite. Putem fi astfel de acord cu concluziile lui Gyalókey că textul manuscrisului „*pe care Szalárdi l-a conceput, mai tîrziu, în unele locuri îmbogățit în altele prescurtat, l-a introdus în Cronica sa de jale.*”¹¹

În timp, documentul cuprinde relatarea celor întîmplate în cetatea Oradea între 14 iulie și 27 august 1660, cu o scurtă referire la ziua de 13 iulie, cînd vicecomitele Martin Boldvai a fost trimis de asediați la Tokaj, să ceară ajutorul palatinului Ungariei.

Textul este redactat pe două coloane din care cea din dreapta reprezintă textul de bază iar cele adăugate, în partea stîngă, sînt menite să completeze conținutul. Ambele coloane sînt scrise de aceeași mînă astfel încît se pare că completările au fost făcute înainte, poate chiar pe manuscrisul original. Asemănările cu cronica lui Szalárdi se referă la ambele coloane astfel că putem aprecia că la dispoziția cro-

¹¹ Ibidem

nicarului pentru scrierea operei sale a stat textul original deja completat al manuscrisului.

Conținutul scoate în evidență eforturile făcute de asediați pentru a păstra cetatea în mâna creștinătății și din acest motiv sînt voit subliniate meritele fiecărui apărător, lucru pe care nu-l contestăm. Sînt omise însă, sau sînt doar schițate, acele fapte sau evenimente care ar putea arunca o lumină defavorabilă asupra orădenilor (nu se vorbește despre scrisoarea captivului Barcsai către asediați prin care indirect îi îndeamnă la rezistență¹², despre trădarea unei femei care a denunțat turcilor sistemul de evacuare a apei din șanțul cetății¹³, nu se insistă asupra gravei neatenții soldate cu explozia pulberăriei etc.).

Manuscrisul vine să completeze imaginea noastră despre orașul Oradea în secolul al XVII-lea, despre felul cum a fost construită cetatea, despre sistemul de a purta război în acea vreme și, nu în ultimul rînd, despre eroismul cu care oamenii simpli și-au apărât libertatea și neatîrnarea în fața unui dușman mult mai numeros, în acel an, 1660.

2. *Scurtă aducere aminte despre asedierea cetății Oradea de către turcul păgîn, despre situația sa nenorocită și, în sfîrșit ne avînd de nicăieri speranță în ajutor, predarea ei sub anumite condiții bune.*
5. *Care se aduce la cunoștința întregii creștinătăți cu inima foarte întristată de către cei rămași după acel periculos asediu și de către nobilimea puțină la număr, escortată din acea cetate a Oradei în orașul Debrețin de către Seidi Ahmed pașa.¹⁴*

1 6 6 2

10. Cu adîncă plecăciune ne închinăm Măriilor și Domniilor voastre
2v dorind trai fericit, norocos și îndelungat precum și bună pace
Măriilor și Domniilor voastre de la prea sfîntul dumnezeu.

Lămurirea sau explicarea acestor lucruri

- 15 Care în ziua de 15 a aceleiași luni a fost arătată Măriei sale domnului palatin; înainte de aceasta, încă la 9 iulie l-am fost trimis pe Gheorghe Pankotay [și] Mihai Szeölösy la Măria sa să ofere cetatea înălțimii sale
- 20

Despre strădania nației turcești împotriva cetății Oradea la începutul lui iulie [1660], am scris Măriilor și Domniilor voastre în scrisoarea noastră comună, crezînd că trimițînd-o la 13 iulie prin cinstitul nostru prea nobil respectabilul domnul nostru Martin Boldvay, unul din vice-

¹² Szalárdi, *Op. cit.*, p. 547; Kraus, *op. cit.*, p. 366.

¹³ Kraus, *Op. cit.*, p. 367; *Cronici turcești privind țările române*, volum întocmit de Mihail Guboglu), vol. II, Ed. Acad. R.S.R., Buc., 1974, p. 187.

¹⁴ Publicăm numai traducerea în limba română, din motive de economie de spațiu (*Nota red.*)

cu hotărîtă și deplină închinare cerînd ajutor înălțimii sale.

5

3.

10

4

15

5

20

3v.

25

30.

35

40

4.

45

În acea zi, după asfințit, toată tabăra, după strigăte groaznice de Allah! Allah!, toți ienicerii cu strigăte și urlete îngrozitoare, veniră sub cetate din spre bastionul lui Bethlen și mai mult de o oră împușcături groaznice; la fel și noi din interior asupra lor atît din tunurile noastre cit și din [armele de] mînă; ce pagube vor fi avut numai ei știu.

comiții comitatului nostru, la sosirea lui Seidi Ahmed pașa cu avangarda oștilor turcești, tătărești și românești, că veți înțelege Măriile și Domniile voastre fie de la el fie din scrisorile sale despre apropierea periculoasă a lor pentru distrugerea aceluia loc, // înainte de care cu aproape trei zile noi înșine am dat foc orașului nostru în întregime.

Sosind Ali pașa cu toate forțele sale asiatice și ale Porții, la 14 iulie, ne-am silit cu salve de tun destul de dese să împiedicăm oștile cînd ale unui cînd ale altui vizir să-și stabilească sălașul și fură nevoiți [astfel] să-și așeze tabăra destul de departe, unde nu-i puteam ajunge cu împușcăturile.

Dar îndată, în cursul nopții, în partea din spre cetate a orașului nostru, de la strada Velența pînă la Criș, s-au stabilit în grădini și // livezi și mai sus de acestea, în spre răsărit pădurile întinzîndu-se foarte departe, s-au străduit să-și așeze tabăra astfel încît să nu le putem face vre-un rău cu împușcăturile din cetate.

Însuși Ali pașa își stabili sălașul nu departe de șanțul orașului nostru, lîngă apa Crișului iar corturile sale și le ridică afară, spre Seleş, la magaziiile de cărămidă.

O altă tabără s-a așezat în spre apus, în josul marelui nostru oraș, pe cele două maluri ale Crișului pînă la poarta *Péntekhely* cuprînzînd și marile străzi *Szombathely* și Sapos care cu trei ani în urmă au fost arse de turc și tătar și din spre miază-noapte a ocupat numeroase // străzi cu case arse, cu livezi și vii; și mai jos de ei lîngă Crișul Mic pe o mare suprafață de pămînt se întin-

5

10

4v.

15

20

25

5.

30

35

B. Seidi Ali paşa a trimis scrisoare de credinţă în două rînduri una a trimis-o din Debreţin în ziua de 7 mai [cînd] la scrisoarea vizirului am fost siliţi să trimitem [solie] pe domnul Martin Boldvay cu persoane de vază şi nobile din partea oraşului, în deplină înţelegere cu magistraţii din Oradea, în tabăra vizirului, pe atunci încă garnizoana principelui Rákóczi¹⁶ locuind în cetate, căci altfel ne-ar fi ameninţat cu pustiirea, căpitanul Francisc Gyulay¹⁷ cu oştile orădene retrăgîndu-se din faţa ostirii truceşti şi haiducimea fiind şi ea nimicită în întregime; a doua [scrisoare de credinţă] pe care a trimis-o după moartea principelui // în bătălia de la Gilău şi ducerea corpului său neînsufleţit la Ecsed la 17 iulie împreună cu garnizoana ungurească şi germană din cetate, venit [în ţară] să pedepsească pe sârmanul principe [şi] în care [scrisoare] a jurat pe credinţa în marele Dumnezeu Mohamed, pe norocul sultanului, că dacă vom rămîne credincioşi Porţii [şi] principelui, nu vom avea nici un necaz din partea oştilor mărîtului împărat, numai să arăm şi să semănăm, să ne

deau taberele lor avînd în frunte pe vizirul Seidi paşa.

A treia lor tabără se întindea din spre miazănoapte pe versantele dealurilor şi văilor cu vii, Aranyas şi Ablakos, avînd în faţa lor dealul Ablakos, între acelea şi-au stabilit sălaşul.¹⁵

Ali paşa şi aga ienicerilor, a doua zi, la 15 iulie, îndată ne scriseră, punîndu-l şi pe principe să ne scrie, să predăm cetatea // [căci] mărîtul împărat [al turcilor] ne va lăsa toate bunurile, avuţiile, după obiceiurile principelui Transilvaniei, dar dacă nu o vom preda jură pe Dumnezeu că o vor cuceri ei, dar ne vor ucide, ne vor jupui. Noi, în răspunsul nostru le-am arătat cu anumite dovezi că noi n-am dat pricină la nimic, ba chiar că din cauza credinţei faţă de Poartă mulţi dintre noi au suferit întemniţare, ferecare şi unii orădeni chiar şi moarte, să nu ne persecute; l-am rugat prin scrisoare de două ori [să nu ne] tulbure vizirul nevinovaţi; chiar şi pentru ce a fost înainte, după moartea principelui totul liniştindu-se, am apelat la

scrisoarea de credinţă a lui Seidi paşa şi i-am scris că dacă nu pleacă de la noi, vom ţintui, afară, în turn, [scrisorile], lucru pe care atunci l-am şi făcut. Dar scrisorile

¹⁵ Cetatea a fost înconjurată de către oştile turceşti comandate de: serdarul Köse Ali paşa, ceaşzade Mehmed paşa, valiul de Anatolia, Hüseini Mehmed paşa, beilerbeii de Rumelia — în partea de răsărit; Catalbaş, beilerbeii Karamanei, Gan Arslan paşa, muhafizul Siliştrei, Sinan paşa, principele de Adana — în partea de apus. (*Cronici turceşti privind ţările române*, II, p. 187). Dată fiind această dispunere a trupelor, rolul principal în asalt îl vor avea forţele otomane din partea de răsărit.

¹⁶ Gheorghe Rákóczi al II-lea, principe al Transilvaniei (octombrie — 1 noiembrie 1657; ianuarie 1658 — octombrie 1658; septembrie 1659 22 mai 1660).

¹⁷ Francisc Gyulai, mare căpitan al cetăţii Oradea, adept al partidei nobiliare a familiei Rákóczi la Oradea (1651 — martie 1658; octombrie 1659 — 7 iunie 1660).

săpăm viile; ținuirea scrisorii în turn i-a indignat foarte [mult], sulia pe care am ținut [scrisoarea] în cuie odată au și doborât-o cu tunul dar iarăși am pus-o pe altă sulia în virful turnului. După care din Oradea nici n-au mai avut nici un necaz, cetatea fiind închinată credinței țării și principelui Barcsay¹⁸ // și, cu toate că principele l-a silit să facă drumul pînă în Hortobágy, [Barcsay], și-a luat rămas bun de la vizir și tabăra sa; dar [vizirul] în cursul nopții fiind sfătuit, îl anunță [pe Barcsay] și dimineața își întoarse drumul spre Oradea [zicind] că vrea să meargă alături de principe. Și astfel și principele își ridică tabăra afară, marele număr al păgînilor stătu trei zile sub orașul nostru [lucru] care altfel ar fi fost pentru noi cu mare pagubă, cheltuială; cu toate acestea n-am pierdut nici un suflet, avînd strajă în oraș.

C. Dușmanul a avut într-adevăr tunari pricepuți, de pe deal așa de bine au ochit punctul de observație de pe bastionul Ciunt, încît au omorît acolo cîțiva oameni, din fortificația mai apropiată era un fleac pentru ei să nimerească găurile cazematei și ușile bastioanelor; au doborât sulia cu scrisorile de credință, suficiente scule de pușcat le-au făcut inofensive; loveau cu atîta măiestrie de pe deal că îndată ce ghiuleaua trecea de zidul interior cădea jos și astfel făcea multă pagubă între oameni.

D. Cel mai des au fost luate cu asalt și ținute cele două bastioane, Aurit și Roșu, avînd de jur împrejur mai multe rînduri de fortificații, pînă la căptușeala șanțului [cetății] întărite

noastre au rămas fără nici un răspuns. Săpînd în mare grabă o fortificație în partea de răsărit a cetății, în dreptul bastioanelor Aurit și Roșu, în strada *Sf. Francisc*, de acolo începură a trage asupra noastră, la început numai cu ghiulele de zece funți. O altă fortificație săpară pe dealul viilor spre miazănoapte pe lîngă [dealul] *Ablakos* spre [dealul] *Sf. Petru*, unde punînd unsprezece lunuri, improșcară cetatea cu împușcături dese, dar fiind îndreptate pușcăturile prea în sus, cîteva zile ghiulelele au trecut pe deasupra cetății. La fel din fortificația străzii *Sf. Francisc* mai mult au stricat țiglele turnurilor roșii, ghiulelele trecînd pe deasupra cetății după cite ne-am putut da seama, mai de grabă [căzînd] în tabăra lor.

Dar apoi, după creșterea două săptămîni, dîndu-și seama

că răul pe care ni-l fac cu pușcăturile este mic, credem că au început să împuște cu mai puțină pulbere din fortificația de pe deal și [astfel] să ne facă mai multă pagubă căci începură a cădea ghiulelele cînd pe un bastion cînd pe altul, cînd în curtea cetății interioare și ades a nimeri bărbați, femei, a smulge mîini, picioare la mari și mici, pe unii a-i rupe chiar în două.

D. În acest timp, ienicerii săpîndu-și fortificații spre răsărit, în fața bastionului Aurit, ziua trăgeau tot timpul asupra

¹⁸ Acațiu Barcsai, principe al Transilvaniei (octombrie 1658 — septembrie 1659; 22 mai 1660 — 1 ian. 1661).

6v. cu mult pământ, din ele trăgeau ienicerii // punind între șapte saci câte un sac umplut cu pământ.

5 E. Această mare fortificație din virful dealului era mult mai jos decât cealaltă; în aceasta de folos le-a fost seceta mare, căci dacă ar fi fost vreme ploioasă, revărsându-se Crișul,

5 prin acel șanț adânc [mai degrabă]

10 ar fi intrat apa în șanțul cetății decât s-ar fi scurs. O dată i-a udat o ploaie torențială bună și așa pagubă le-a făcut că toată ziua, pînă spre seară

15 n-au putut trage. Din care [fortificație] trăgînd des atît asupra bastionului Ciunt cît și asupra bastionului Porții și turnului cu clopot, au stricat marele și frumosul clopot din vremea vechilor regi sfinți întrucît

20 din pricina împușcăturilor // dese

7. nu l-am putut da jos, dar după cîte am înțeles au evitat distrugerea clopotului de dragul ceasului, deși

20 odoarele din biserică ni le-au promis [la fel] statuile bătrînilor regi sfinți, crucile cu bumbi, mari, aurite, de pe turnuri. Marea statuie, toată aurită, a regelui Ladislau cel Sfînt au făcut-o bucățele, făcînd din ea alice

30 pentru sculele de pușcat, ocărînd-o, zicînd că este a dumnezeului ungurilor; ba chiar ne temem că unele morminte ale vechilor regi sfinți, care au fost păstrate cu mare grijă din

35 timpul multelor construcții, săpături de fundații ale principelui Bethlen, pe toate le-au răscolit, la fel ca și locurile noastre de veci, grozav ce le scurmă și le scotocesc.

fortificațiilor noastre de pe cele două bastioane; făcîndu-și și pe dealul *Sf. Ștefan* o fortificație începură a ne tulbura și ni meri bastionul Roșu, la fel și în mijloc făcînd multe pagube.

E. Începură a ne face mare pagubă și a trage asupra noastră și de pe la mijlocul dealului *Sfîntu Petru* unde într-o fortificație au pus două scule de pușcat.

Observînd poziția șanțului [cetății], din spre *Criș* au început să sape un tunel spre colțul bastionului Aurit, pe care în vreo trei săptămîni l-au terminat, astfel că prin acela s-a scurs apă ca vreo doi coți;

dar văzînd că apa nu scade, începură să sape un alt tunel, din partea de miazăzi, din direcția colțului bastionului Bethlen, sub șanțul roșu, mai jos de moara de pe Peța, pe care în cîteva zile terminîndu-l și pe acolo ni s-a scurs un cot de apă, astfel că în adîncul șanțului vechi a mai rămas puțină apă, [doar] pe fundul șanțului adînc a mai rămas ceva apă; pe lîngă căptușeala de piatră a șanțului, de jur împrejur șanțul a rămas uscat de apă.

În acest timp și din spre apus, din partea de sus a bisericii publice a orașului, în fața bastionului Ciunt

și al Porții săpînd o fortificație foarte puternică, cu două falconeturi începură să ne facă foarte mari griji și să [ne] împrăstie luptătorii din pricina șanțurilor săpate în fața bastionului Aurit.

40
7v.

45

F. Într-adevăr [turcii], cu pulberea și ghiulelele n-au făcut economie căci cite ghiulele am strins în grămezi pe bastioane, de ici, de colo, am umplut de vreo patru sau cinci ori un colț al casei căpitanului pînă sus, [astfel] că a trebuit să le cărăm jos în pulberărie: e drept că nu le-am putut număra dar vor fi fost laolaltă zece mii, fără a mai socoti cite au rămas prin spărturi, cite au rămas ici-colo în pereții de piatră // sau au trecut peste cetate în toate direcțiile.

G. Cele două cazemate ale celor două bastioane care se află față în față [Aurit și Roșu], le-au stricat în asemenea măsură cu împușcăturile încît aproape se puteau urca pe ele și cu căruța, astfel că am fost siliți ca noaptea, cu lopeți de fier, să îndepărtăm dărîmăturile zidului de piatră din fața găurilor [pentru tragere], și să deschidem cale locurilor de tras. Cazemata bastionului Roșu am ridicat-o din nou întărind găurile sale [pentru tragere] cu grinzi mari și puternice [pe care] le-am prins în copci de fier iar între ele băgînd umplutură, a fost de mare folos în timpul asaltului.

La fel săpînd fortificații puternice la miazăzi și răsărit de bastionul Roșu, pe marginea șanțului [cetății], începură a tulbura cazematele bastionului Aurit destinate apărării bastionului Roșu, cu două tunuri mari cu un calibru de 45 de funți; la săparea șanțurilor [de cei] de pe bastionul Crăișorul; [fortificațiile turcești] din spre sud fiind de citeva ori

distruse și rupte cu falconeturi mari, nu una ci două, trei nopți le-am dat de lucru. Aripa de răsărit a acestuia [a bastionului Crăișorul] a fost foarte mult deranjată din fortificația [turcească] din față, astfel F. încît un tun mare, pe nume *Bukosi*, care le făcea mare pagubă, a trebuit să înceteze [tirul] cite o dată, dar noaptea [aripa bastionului] am întărit-o cu copci puternice din fier și am umplut-o cu pămînt.

G. Asemănătoare a fost și soarta sculelor de pușcat de pe aripa de răsărit a bastioanelor Aurit și Roșu, a căror tragere le-au oprit de vreo citeva ori, au rupt găurile [pentru tragere], parapetele [bastioanelor]; noi le-am umplut cu grinzi, le-am cuprins cu copci puternice de fier și le-am acoperit cu umplutură ca să nu le facă stricăciuni de nici un lel.

Dar, așa cum am arătat, apa șanțului [cetății] fiind îndepărtată, întru-cît la colțul bastionului Aurit, șanțul [cetății] nu era căptușit cu pereți de piatră așa cum era de jur

5 H. După stricarea acesteia, am repa-
 9 rat-o și am dublat-o, din ea cu oca-
 zia asaltului cu siguranță nu mici pa-
 gube s-au făcut între ieniceri, tră-
 gîndu-se des asupra lor din două
 10 scule de pușcat cu bucăți de scoarță
 de copac, cu schije de fier.

15

20

9v. J. S-au străduit să oprească tirul
 din cazemate considerînd că strica-
 rea curtinei ar fi foarte prielnică
 25 pentru a pătrunde pe aici la atac;
 [de aceea] am săpat de-a lungul zi-
 dului de piatră un șanț adînc pe
 lingă cele două bastione, grajdurile
 de acolo umplîndu-le cu pămînt și pe
 30 acelea punînd scule de pușcat, am
 început a ascunde pulbere în șanț,
 de la capătul grajdurilor a face un
 gard din trunchiuri de lemn, dar
 [toate acestea] nu le-am putut ter-
 35 mina, așa cum mai clar se va vedea
 mai jos.

40

10

45

împrejur, acolo în șanț au ridicat o
 foarte puternică întăritură; din ea și
 de sus, din întăritura de pe malul
 șanțului [cetății] începură cu mare
 H. forță să strice cazematele bastionu-
 lui Roșu pentru apărarea părții de
 răsărit a bastionului Aurit, întreru-
 pînd și tragerea de aici. Împotriva
 fortificației [turcești] de pe marginea
 șanțului [cetății] am pus, într-o for-
 tificație foarte întărită cu grinzi pu-
 ternice, un tun mare, pe nume Balau-
 rul, cu care stricînd fortificația lor
 de sus, poate că le-am stricat și scu-
 lele de pușcat; dar le-au reparat din
 nou și au pus [altele] la fel și ar-
 mele din margini le-au îndreptat cu
 toată tăria în acea direcție ca să
 strice fortificația noastră dărîmîndu-i
 și peretele de piatră astfel că furăm
 siliți să // coborîm de acolo Balau-
 rul. Tot între zidurile despărțitoare
 ale acestor două bastioane am insta-
 lat o armă puternică, din care le-am
 distrus fortificațiile din [strada]
Stîntu-Francisc și din marginea șan-
 țului [cetății] și cu care le-am dat
 de furcă multă vreme, dar îndreptî-
 du-și forțele și împotriva acesteia
 din cîteva părți, nu numai că i-au
 oprit tragerea dar și zidul de piatră
 J. pe o mare suprafață l-au stricat mai
 jos de jumătate.

La fel din spre miazăzi, împo-
 triva fortificației [turcești] din care
 stricau cazematele bastionului Aurit
 am pus o sculă puternică de pușcat,
 în direcția acelei cazemate, într-o
 fortificație foarte puternică, în vîrf
 bastionului, cu care din acea parte
 și de pe bastionul Crăișorul i-am dat
 o vreme destul de lucru dușmanului
 // din acea întăritură, de cîteva ori
 prăbușindu-le în cap fortificația,
 astfel că de acolo n-au putut trage
 deloc.

5

10

10v. K. [Fortificația] aceasta acoperind-o
 15 cu scîndură de brad, deasupra acoperind-o cu pămînt, dedesubt începura a săpa tunelul; noi încercăm a-i împiedica prin udarea lor cu apă fierbinte și cu apă, prin aruncarea unor scule de foc, a pulberii și prin aprinderea unor materiale uscate, întrucît din cazemate nu le mai puteam face nici un rău.

25

30

35

11. L. Aici repararea cazematei a fost foarte folositoare, căci dacă n-ar fi fost [reparată] prin spărtura cazematei [turcii] ar fi năvălit cu mai mult avînt și în atîtea părți niciodată nu i-am fi putut opri; dar de pe cazemată, în curînd, începu a se face pierzanie între ei; de pe spărtura
 40 curtinei fură siliți a se întoarce cu multe pagube și a fost de mare aju-

Dar îndreptîndu-și forțe puternice și în acea direcție, deși de vreo cîteva ori ne-am reparat cu multă trudă fortificațiile, în cele din urmă furăm siliți să scoatem tunurile și de acolo; despicînd în bucățele grin-zile puternice ale fortificației noastre, stricînd foarte tare zidul de piatră și în acel loc cu împușcături cumplite, au început a-și deschide drum asupra noastră din trei părți [socotind și spărturile de pe] cele două cazemate.

În acest timp, la colțul // bastionului Aurit, în direcția împușcăturilor cazematei *legîndu-se o fortificație* peste [șanțul cetății] pînă la zidul de piatră, începură a săpa un tunel sub bastion, lucru pe care noi luîndu-l aminte, din interior, începurăm a săpa o altă gaură în acea direcție, numai că aceea tot umplîndu-se cu pămînt și tot prăbușindu-se ne-am tot chinuit și la urmă tot n-am putut-o termina, mai ales și pentru faptul că temelia zidului de piatră era mai groasă de trei stînjeni; chiar dacă [turcul nu l-a săpat nici pînă la jumătate a putut [totuși] pune suficientă pulbere sub [bastion] pentru a-l arunca în aer.

La fel și sub bastionul Roșu începură să sape un tunel dintr-o fortificație asemănătoare și luînd aminte și aceasta, prinserăm a săpa și asupra lui un tunel pe care l-am și terminat; // la 24 august, dis de dimineață, înainte de răsăritul soarelui, pregătindu-se [turcii] de atac, au dat foc *pulberii sub ambele bastioane*, [Aurit și Roșu], și cu o groaznică zguduire și explozie, cutremurîndu-se pămîntul și toată cetatea, fiind aruncate în aer bastioanele, în peretele de piatră al bastionului Roșu pe o lungime de aproximativ zece

tor și pentru apărarea bastionului Aurit de asaltul lor.

5

11v. M. Prin această spărtură chiar dacă
au năvălit peste peretele fortificației,
nu li s-a putut face nici un rău de
10 pe cazemată iar de sus era greu să-i
înfrîngi din pricina împușcăturilor
dese ale ienicerilor.

15

20 N. Atunci deja fiind foarte împuș-
nați la număr, adunarăm o oștire de
asediu de pe celelalte bastioane;
n-am lăsat decît puțin popor în caze-
mate și pe bastioane, pentru strajă,
25 ca acelea să nu rămînă fără oameni
și cu ei am păzit spărturile în fie-
care noapte, cu ajutorul lui dumnezeu
și în acel moment furăm prezenți // și
pregătiți căci altfel ar fi
30 urmat pieirea.

O. De mare folos [ne-] a fost că n-au
nutut măsura grosimea zidului de
piatră deși este lesne de crezut că
cu acest scop au făcut să evadeze
35 la noi un tînăr italian, îndată după
sosirea lor, a treia sau a patra zi
(acesta a trecut înot apa mare de
atunci a șanțului pînă sub zidul de
piatră și l-au adus cu barca înăuntru)
40 ca pe noi să ne poată cerceta acolo
înăuntru și pentru a măsura și zidul
de piatră dar noi îndată l-am ferecat
în lanțuri și l-am pus să tragă asupra
lor căci era un bun tunar, [pentru
45 care] a și plins și s-a întristat mult
12v. // și a căutat pretexte ca să-l lăsăm

stinjeni, pînă jos, pămîntul din șanț
l-au svirlit asupra propriilor forti-
ficații, în interior și pămîntul fiind
rupt aproape pînă la cazemată, risi-
pindu-l în sus peste clădiri în toată
cetatea ca pe o ploaie.

Despicîndu-se aproape pînă la
jumătate // și zidul de piatră al bas-
tionului Aurit pe o lățime de cîțiva
M. stinjeni, din pricina *puterii foarte*
mari a pulberii, deși puterea [arme-
lor] acelu [bastion] am îndreptat-o
împotriva lor, prin crăpătură intrară
la asalt și prin acel bastion.

Și îndată ce aceasta se întim-
plă, se repeziră la asalt pe cele două
bastioane și pe spărtura cortinei cu
țipete groaznice, cu strigăte de „Al-
lah, Allah”; dar întru cît atît [cei
N. de] pe bastioane cît și *mica noastră*
oștire de asediu și în acea noapte a
fost la post, și noi i-am atacat acolo,
în toate trei locurile, astfel că deși
au adus și steaguri, sus, pe bastioa-
ne, capturînd din ele, ucigîndu-i, nici
n-a trebuit să ne batem în săbii cu
ei ci numai cu împușcături, cu tur-
narea în față și în cap a seului și
a apei fierbinți,

cu o ploaie deasă de
pietre; după atacuri și lupte din
zorii zilei pînă pe la ora nouă, cu
ajutorul lui dumnezeu au fost siliți
să întoarcă spatele și să se retragă
cu mare pagubă și rușine din toate
trei locurile [de atac].

În timpul acestui asalt, oști nu-
meroase au început să atace și în
direcția porții cetății [ca] și bastio-
nului Ciunt, aducînd scări multe în
șanț, dar nici pînă la jumătatea zi-
O. *dului de piatră n-au ajuns* cu ele.

Dar domnul căpitan Matei Ba-
logh galopînd

liber căci el creștin fiind nu de
aceea a venit la noi, dar nu l-am
putut crede, din multe lucruri ne-am
dat seama că vizirul l-a trimis.

5

10

15

20

25

30

35

40

13v.

45

P. Ori de cite ori păgîniea se
într-ajutora în timpul asediului [și]
întotdeauna cu strigăte mari de
„Allah, Allah” veneau asupra noa-
stră, tot de atîtea ori, din interior se
repetă strigarea numelui prea sfînt
al lui Isus, chemîndu-l în ajutor,
atît de cei mari cît și de cei mici,
de către bărbați ca și de către
femei.

Cei mai mulți din oamenii de
vază, fie împreună fie separat fiind
în mijlocul poporului, încurajînd și
întăritînd norodul, chiar dacă nici
o dată împreună ci mai mult sepa-
rat, noaptea erau în mijlocul oștirii
deoarece pe zidurile de piatră înce-
pură a fi atîtea stricăciuni încît era
de temut [că vor începe] un asalt.
La fel au lucrat și temătorii de
dumnezeu, predicatorii noștri, care
apăreau și făceau pe rînd slujbe de
trei ori pe zi pe fiecare bastion și la
casa domnului căpitan // și în ceta-
tea interioară, în strădania lor s-au
rugat fierbinte pentru popor; în fie-
care loc, potrivit vremurilor grele,
le-au înfățișat frumoase învățători
din sfintele scripturi, spre rîvna
către dumnezeu și [atașament față

de la bastion la bastion
încurajînd și însuflețînd peste tot
poporul [promițîndu-le] ajutor prin
noi cete, [deși singuri] noi am fost
cei care i-am silit să ne întoarcă
spatele împușcîndu-i puternic de pe
bastionul Ciunt și Bethlen și din spre
poartă pe cei de pe spărturi [și] că-
rînd apoi în cetate și scările lor.

La care asediu, cu voia lui
dumnezeu văzurăm purtarea într-ade-
văr plină de curaj a femeilor, astfel
că deși împotriva unui dușman mult
mai numeros nu numai că au scos
pietre de aruncat de sub dărîmătu-
rile clădirilor interioare cu foarte
mare sîrguință, îndemnîndu-se cu de-
se *p. strigăte de „Isus”* ducîndu-le în
toate cele trei direcții, ci le și arun-
cau asupra dușmanului furios cu //
tot tirul puternic îndreptat deseori și
împotriva lor, nu se îngrozeau deloc
să treacă mereu peste cadavre de
parcă ar fi dus mereu viață de oș-
teni.

Domnul Ioan Racz de la o vre-
me fiind cam bolnav, totuși înfipt
în zale, cu coif, încurajîndu-i mult
pe cei de pe bastionul Roșu și de
pe cortine, la cazematele bastionu-
lui Roșu fu rănit cu săgeți prin zale
și murind în noaptea aceea, fu în-
gropat în zilele acestea aici, la De-
brețin; //

Domnul Stefan Török primind o
împușcătură, [sînt] puține speranțe
cu privire la viața lui; Sigismund
din Sîntandrei, un tînăr care a slu-
jit cu cinste, servind și străduindu-se
demn de laudă pe bastionul Roșu,
căzu din pricina unei împușcături
încă înainte de asalt. La fel Toma

de] suferința scumpei patrii. Pe lângă aceasta au fost date tuturor stărilor chemări spre o viață evlavioasă și cumpătată.

5

14.

15

20

25

14v.

30

35

40

15.

45

Q. Un foarte mare neajuns am avut și din pricina faptului că cei mai pricepuți bărbieri au plecat din oraș cu mult înainte de a fi prins noi de veste iar cei care au rămas instrumente [...] nu au avut; acestui lucru și otrăvirii ghiulelor a trebuit să-i atribuim [faptul că] dintre răniți numai foarte puțini au rămas în viață chiar dacă au avut răni mici și ușor de îndurat.

Horvath unul din hodnogii de pe acel bastion. La fel prea nobilul domn Nicolae Zabolay, lincezind încă de cînd ne-am închis [în cetate], a și murit de boala aceea. Fură uciși împreună cu mulți alții: Gabriel Boldog, Andrei și Gheorghe Ravazdi de răni mortale, Ladislau Tyukodi, căpitanul de pe bastionul Aurit, fu sfîrtecat de o ghiulea de tun, unul din vice pîrcălabi, Ioan Körti, în arsenal, // Ștefan Takács, judele orașului, Petru Szilagyi care înainte a fost hodnog de infanterie în cetate iar mai nou hodnog al străzilor *Sfîntu-Nicolae* și *Buday*; podul arsenalului întărit cu grinzi puternice și cu umplutură groasă turnată cu var, deasupra cu o puternică boltă de grosimea a două cărămizi împreună cu zidurile de piatră înșesate cu geamuri dese, au fost dărimate aproape pînă la temelii de grenade, pulbere, scule de foc; foarte mulți bărbați, femei, copii au fost scoși de ici, de colo, // de sub dărîmături, pe jumătate arși, care apoi au murit, dar mulți au rămas îngropați încît nimeni nu i-a mai văzut. Au căzut, viteazul căpitan de cazaci, Petru Lișinski, curajosul *bîrbat*, cu *răni mortale* din pricina împușcăturilor, un tînăr italian foarte priceput care, după cite spunea, cu aceasta deja era în a șaptea cetate asediată, pe același bastion [Roșu], a fost împușcat în frunte, și foarte mulți alții, ziua și noaptea au tot căzut, între care Francisc Kovacs, hodnog al pedestrașilor de pe acel bastion Roșu și hodnogul tinerilor studenți de la școală, veniți de bună voie, David Almási, tînăr cu inima foarte vitează, // din pricina împușcăturilor dese.

Cu mila lui Dumnezeu astfel fiind dușmanii respinși, după un scurt

5

răgaz [în care ai noștri] s-au întâlnit cu mâncare și băutură, se apucară de fortificarea și clădirea marii spărturi de pe bastionul Roșu pînă seara și noaptea, pînă în zori avură destul de lucru cu ea.

10

15v.

În timpul acestui asalt și înainte de el, zi și noapte, în zidiri, străjuiri și rînduiri, a dat dovadă de mult sîrg // și îndeminare între alții, răposatul prea nobilul domn Abrany de Vaija, care fiind prezent și la aruncarea în aer a bastionului și în oastea de asediu s-a aruncat [asupra dușmanului] cu strigăt aprig, împreună cu cei de pe bastion, avînd [în mînă] un paloș; tot atunci fiind capturat și un steag al dușmanului, acesta fu împins înapoi, [Abrany] în acel moment fu atins de împușcatură, din care pricină în acea zi a și murit.

15.

20

După cum ne-au mărturisit oameni de vază de-ai lor, victoria n-a fost nici pentru ei fără vărsare de sînge, au pierit mai mult de trei mii sub cetate, // [chiar] și mari nobili ca marele agă al ienicerilor, Hasan, cancelarul vizir, rupt de [ghiulea de] tun lîngă Ali pașa.

25

16.

30

După asalt rămînînd multe trupuri turcești în haine noi sub pereții de piatră, pe care nu le-au putut lua cu ei, unele [trupuri] pe jumătate în viață, a căror mîini, picioare, capete, se ridicau și se mișcau în sus și-n jos în apa noroioasă, dintre care voind [turcii] a lua cu ei, au atacat de mai multe ori din fortificațiile turcești dar din pricina împușcăturilor fură siliți să se retragă înainte de vreme, unii // și-au dat duhul acolo.

35

40

16v. R. Această movilă dacă s-ar fi ridicat totuși aproape de zidul de piatră ca din cazematele stricate ale

Îndată după asalt, dușmanul a trimis numeroase căruțe în pădure [de unde] a transportat multe legă-

bastionului Aurit să se pună o stavilă sculelor [de puşcat] ale duşmanului care erau în partea de sud a şanţului [şi care] erau [îndreptate] împotriva cazematei, movila întrepunîndu-se între ele, un astfel de dig mare, întărit fiind cu legături de nuiiele şi butuci, cu multă muncă, după cum am judecat, nici o posibilitate de a-i împiedica n-a fost.

S. Împotriva acestui lucru a trebuit să ne păzim în permanenţă de pe bastionul Roşu şi să anunţăm printr-un semnal anume pe cei de pe bastionul [Aurit] despre năvala duşmanului pentru că dacă [turcii] intrau prin spărtura bastionului, de pe cazemată nu-i puteau ajunge; la fel din fortificaţiile exterioare duşmanul apărîndu-i mult [pe năvălitori] cu tirul lor, de sus era foarte greu să-i alungi.

turi de nuiiele şi trunchiuri mari de copaci, începu să ridice o foarte *ma-re movilă* în faţa spărturii bastionului Roşu, începînd de pe malul şanţului [cetăţii] să facă un dig foarte larg, pe care puteau trece şi două-trei căruţe [astfel încît] vîrfurile movilei să fie egal cu vîrfurile bastionului, pe care tot ridicîndu-l ziua şi noaptea, şanţul mare fu aproape umplut; nici de pe bastionul [Roşu] şi nici din cazematele bastionului Aurit, nici din interior, de nicăieri // ne putîndu-ne îndrepta tunurile spre ei din pricina groaznicului tir, nu am putut împiedica duşmanul, [astfel că] îl văzurăm tot înaintînd în lucrul său.

S. Prin spărtura bastionului Aurit năvăleau de cîte două-trei ori pe zi, puţini, cîte zece-doisprezece trăgeau cu arcurile, puştile, aruncau pietre, încît pe mulţi dintre noi ne răneau, uneori luau cîte ceva de pe bastion.

Deşi noi am încercat, potrivit posibilităţilor noastre, să rezistăm încercărilor duşmanului, deşi ne-am străduit să răspundem prin contralovituri tirului păgubitor atît al // ie-nicerilor din fortificaţii cît şi a tunurilor, am săpat în interiorul curtinei, pînă la capăt, între cele două bastioane supuse atacului şi cele două grajduri de piatră un şanţ mare şi la marginea sa interioară făcînd palisade sub formă de fortificaţie puternică, umplînd grajdurile cu pămînt, am vrut să punem scule de puşcat deasupra, cu scopul că dacă vor veni la asalt, în acel şanţ să punem pulbere şi să-i aruncăm în aer; dar această strădanie n-o puturăm duce pînă la capăt căci dezertînd noaptea de pe cazemată un cazac, raportă totul lui Ali // paşa,

5

10

18 v. T. Cînd toți cei din oraș am văzut
că, după scoaterea corpului [neîn-
suflețit] al principelui [Rákóczi]¹⁹ de
15 către marele căpitan cu [o suită]
din toate națiile, nici celălalt prin-
cipe n-a putut trimite decît puțin
popor [în cetate], fiind de temut că
20 din pricina lipsei unei garnizoane
puternice să nu cadă [cetatea] în
mîna turcului fără nici un fel de
strădanie și vărsare de sînge spre
rușinea nației ungurești și a întregii
25 creștinătăți și a patriei noastre, des-
tul ne-am străduit atît prin exem-
plul nostru, prin depunerea jurămîn-
tului

30

19.

35

40

prin adunări și bărbăție să
reținem populația orașului în stare
să mînuiască arma, am întîlnit ast-
fel de trădători de patrie care noap-
tea stricînd în cîteva locuri
fortificațiile orașului au fugit pe căi
interzise, dintre cei pe care i-am
determinat să depună jurămîntul îm-
preună cu mulți alții, pentru că por-
țile erau străjuite ziua și noaptea.

nici nu mai veni asaltul, [iar] con-
strucția fu abandonată; fiind poarta
noastră puternic blocată, fură tri-
miși [oameni] prin cazemată care
prinseră un ienicer turc, viu, de la
care aflarăm situația de afară; în-
tr-un cuvînt, nimic nu am lăsat la o
parte din tot ce am putut face pen-
tru întărirea și apărarea cetății noas-
tre, corespunzător numărului mic,
dar desigur am resimțit în toate
acestea marile noastre lipsuri.

I. Oradea avînd cinci bastioane
regale mari, pe fiecare din ele im-
potriva unui dușman numeros ar fi
trebuit cel puțin o mie de oameni
și în afară de aceasta ar mai fi pu-
tut fi puși încă și în cazemate și
lingă sculele de pușcat, [precum] și
oaste de asediu ajutătoare cel pu-
țin o mie sau cîteva sute.

Dar noi cînd am intrat în ce-
tate abia am fost nouă sute de băr-
bați în stare de a pune mina pe
armă, atît pedestrași plătiți, nemți,
unguri, cazaci, [cît] și orășeni strinși
de pe *fiecare stradă*, deși dușmanul
era convins (lucru care ne-a folosit
foarte mult) că sîntem patru mii.

II. Deși pînă nu ni s-a stricat
arsenalul am avut suficientă pulbe-
re, ghiulelele, tot felul de scule de
foc, n-am avut artificier²⁰ și tunari
care să arunce măcar o minge de
foc cu folos, spre paguba dușmanu-
lui; căci [ghiulelele] fie că treceau
numai peste șanț fără să facă nici
o pagubă, fie cădeau în apa șanțu-
lui de cîteva ori am fost siliți să
punem [servanți] la tunuri

¹⁹ În bătălia de la Florești — Gilău (22 mai 1660), principele Gheorghe Rákóczi al II-lea este rănit grav. Adus în cetatea Oradea, moare la 7 iunie. Corpul neînsuflețit este transportat la Ecsed însoțit fiind de întreaga garnizoană a cetății Oradea în frunte cu marele căpitan, Francisc Gyulai (Kraus, *op. cit.*, p.)

²⁰ Sensul de *artificier* are aici totuși o accepțiune mai largă în care se include și aceea de șef al arsenalului (*praefectus armamentarii*). Sensul din *Erdélyi Magyar Szótörténeti tár*, vol. I., Buc., 1975 p. 1130 este greșit (—martor!)

Și arsenalul din pricina deselor schimbări a fost golit de arme de către slujbași, astfel că n-au putut primi muschete sau altfel de puști foarte mulți din puținul popor, deși pe vremea sârmanului principe erau destule în arsenal.

19 v.

10

15

20

20.

25

30

35

40

20 v.

Aceasta s-a manifestat și în faptul că deși am cărat din oraș multe lemne, grinzi și altele din belșug, [am dus] și podul cetății cu toate grinzile și lemnăria sa, toate le-am cioplit pentru arsenalul cel mare din exterior, în care se țineau și sculele de pușcat, avind și pod deasupra; casa cea mare cu alimente fiind cu grinzi și acoperișul fiind distrus, alimentele au fost cărate în toate părțile; sculele de pușcat fiind și ele scoase, mai puțin ghiulelele în arsenalul de sub bolta interioară, pircălabii au pus să se facă curățenie, dar din pricina împușcăturilor groaznice din toate părțile, găsind poporul aici loc pentru sine mai mult decît în altă parte, s-au stabilit // în pivniță și în casele dintre zidurile de piatră, în despărțiturile de

[oameni] care

înainte nici o dată n-au făcut așa ceva, ba de multe ori noi eram siliți a pregăti tunurile și a ochi, lucru în care mai priceput ca orice tunar a fost însuși sârmanul domn Ibrani; am avut și foarte multe grenade gata făcute, dar nici un tunar n-a știut cum trebuiesc aruncate. Înainte s-a ținut în cetate un artificier dar domnul Francisc Gyulai cu puțin înainte de a pleca [din cetate] făcîndu-i greutăți la plată, l-a lăsat să plece, lucru care acum fu cu destulă pagubă pentru noi.

III. Din lipsa de grijă a unuia dintre vice // pircălabi, a lui Ioan Körti, făcîndu-se praf arsenalul, rămînînd acolo fără de veste mulți oameni cu cei ai casei lor, pe cînd lucrau la spargerea pulberii, la sculele de pușcat, la ghiulele; la 14 august acel arsenal se aprinse, așa cum am scris [mai sus], și acolo s-au făcut praf tot felul de scule de pușcat rămase de pe vremea asediului din 1598,

și altele făcute apoi din belșug de principii noștri Bethlen și Gheorghe Rákóczi cel bătrîn,²² în

²¹ Gabriel Bethlen, principe al Transilvaniei, 1613—1629

²² Gheorghe Rákóczi, principe al Transilvaniei, 1630—1648

20 v. piatră, în arsenalul pustiu, cu voia
pîrcălabului, el însuși venind cu toți
ai casei sale de la lăcașul său de
mai înainte din pricina împușcăturilor
fiind silit să se mute acolo, tu-
narii lucrînd în arsenalul interior;
poporul de pe bastioane fu silit [să
se adăpostească] în găuri, fortificații,
peste tot dar mai ales acolo.

10
21.

15

20

21v.
25

30

20 v.

35

22. Dar ce era mai grav, că din
pricina marelui număr al paginilor
de afară, nu se puteau ușor efectua
lucrările ziua și noaptea pentru că
[turcii] se ajutau unii pe alții schim-
bîndu-se, așa cum au făcut de ci-
teva ori și în timpul asediului, dar
noi nu ne puteam schimba și odihni
deloc din pricină că eram puțini.

45

afară de aceea multe grenade, sal-
petru, sulf, cu mare valoare băneas-
că, cîteva sute de măji de fitile, o
mulțime de tot felul de funii pentru
tun, sfori, mucava, pînzeturi și tot
felul de muniții au fost făcute praf
împreună cu o mulțime de oameni,
astfel că scule de foc nu ne-au mai
rămas în afară de cele care au fost
duse și împărțite pe bastioane.

IV. Pe cît de puțini // am ră-
mas după asalt și din aceia unii erau
răniți, iar alții sufereau de diferite
boli astfel că în caz de nevoie nu
puteam conta pe sprijinul lor.

V. Dar aproape că cea mai ma-
re [nenorocire era] că deși focul cel
mare ardea de șapte săptămîni spre
mistuirea scumpei noastre nații, am
așteptat ajutor ca pentru stingerea
focului casei vecine, dar nici o dată
n-am simțit nici măcar puțin sem-
nul acestuia.

Și văzînd situația slăbită, neno-
rociță, neputicioasă a sărmaneii noas-
tre patrii, Transilvania, și aceea că
nu puteam spera nici în ajutorul
principelui nostru care nu avea la
îndemînă altceva decît ajutorul
unuia dumnezeu din ceruri; dîndu-ne
seama că chiar dacă vizirul nu ne-ar
mai asalta lăsînd numai puțin popor
sub cetate, nici așa ne avînd spe-
ranță în ajutor, în scurtă vreme
ne-ar putea avea la mînă și ar pu-
tea face cu noi ce vrea.

VI. Dar ceea ce a grăbit // lu-
crurile [a fost] că vedeam ridicarea
mobilei [și] intenția lor de a arunca
în aer bastioanele cu [ajutorul] pul-
berii lucrările mari făcute împotriva
noastră ziua și noaptea. În schimb
[am văzut] oamenii noștri căzînd în
timpul asaltului, și înainte, în servi-
ciul de noapte și zi, grelele răniri și
alte îmbolnăviri astfel că de abia

22 v.

5

10

21 v.

15

20

23.

25

30

23 v.

35

40

U. Aceste [condiții] le-au încălcat îndată după ieșirea noastră [din cetate], scoțându-ne din toate bunurile și apoi ne mai lăsându-ne nimic, ne-au ocupat toate castelele, cetățile, îndată ce au putut pune mâna pe ele, [bine că] ne-au slobozit în pace și nu ne-au tăiat undeva, la grămadă.²³

[X.] Și la asaltul pe care l-au făcut, dacă ne-ar fi atacat din toate părțile, cu greu am fi putut face față în atâtea părți, ba chiar fu de folos și faptul că scările aduse în timpul asaltului sub bastionul Ciunt se dovediră a fi scurte.

La fel chiar în ziua cînd se ducău tratativele cu vizirul despre predarea cetății, încă mai credeau despre

mai erau vreo trei sute de bărbați în stare de a ține arma în mînă în tot orașul, pe cari la muncile // necesare, oricît i-am fi silit, din pricina așteptării îndelungate, nu puteam să-i folosim la nimic, deși domnul căpitan n-a făcut economie de bani.

Din toate acestea ne-am dat seama că avînd numai o singură cetate, nu există nimic mai grav pentru dezastrul obștii noastre decît căderea acesteia în mâna turcilor; altfel, dacă am fi putut-o apăra pentru creștinătate, pentru patria noastră [chiar] prin pieirea noastră noi am fi apărat-o cu bucurie.

Luînd în considerare toate acestea, vinerea trecută, adică la 27 august, am consimțit să intrăm în tratative cu vizirul și am fost siliți // să conchidem că privind binele cel de obște este nimerită predarea cetății *potrivit unor condiții* pe care domniile voastre le vor afla de aici în colo.

Noi, după cum am scris și în scrisoarea trimisă înainte de asediu, dacă am fi putut cumva, cu prețul vieții, și cu ea am fi fost gata să fim de folos nației și patriei noastre, dar aceasta am văzut a fi imposibil, căci din nou // au început să sape tuneluri sub amîndouă bastioanele, cu siguranță că vizirul însuși i-a îndemnat iar ziua de 29 [august] era fixată pentru aruncarea în aer cu pulbere, a bastioanelor și pentru ca toți oamenii să *și-i împingă la asediu*.

Cînd am intrat în cetate, după cum am arătat mai sus, am fost circa nouă sute de bărbați în stare

²³ Această parte, referitoare la nerespectarea clauzelor înțelegerii de la Oradea este adăugată, evident, după 31 august 1660, data scrierii scrisorii

stare de a ține arma în mână;
cînd ne-au văzut ieșind ne priviră
noi că am fi patru mii de bărbați în
uimiți și disprețuitor iar cei mai
5 mulți ne scuipară cînd văzură cît
de puțini sîntem.

24.

10

15

20

24 v.

25

30

35

40

25.

45

de a purta arma, dar acum, la ie-
șire, abia mai eram vreo 300, dacă
ne-ar fi așteptat un nou asediu, ori-
cine [judecă] cu evlavie, poate să-și
dea seama, prin pieirea noastră cîte
suflete nevinovate am fi dat pe mi-
na păgînului și dintre cei din inter-
riorul [cetății] cîți n-ar fi fost tre-
cuți prin sabie; // cum ne-am fi
putut împotrivi noi, cîțiva, unui nu-
măr atît de mare de păgîni, care
luau cu asalt o cetate atît de mare,
ca s-o apărăm de jur împrejur, cînd
nu eram destui nici în cazemate?

Rugăm cu plecăciune și dra-
goste Măriile și Domniile voastre să
nu considere o greșeală a noastră
că am fost siliți să pierim spre pa-
guba întregii creștinătăți, a sârma-
nei [și] ciuntitei noastre patrii, a
însăși scumpei noastre nații; ba //
chiar [vă rugăm] că întrucît ni s-a
luat aproape tot și am devenit
[aproape] cerșetori, am fost siliți să
ne împrăștiem care încotro; Măriile
și Domniile voastre să primească și
să țină cu milostivire pe frații noștri
care sosesc în împărăția voastră și
amintindu-și Domniile voastre des-
pre soarta schimbătoare a omului,
despre nestatornicia norocului, să
facă totul pentru a-i înconjura cu
dragoste frățească. Să nu dea prea
sfîntul domnul Dumnezeu să se in-
tîndă flăcările focului, pieirii noastre
și asupra Mărilor și Domniilor vo-
astre. Am pus să se scrie [această
scrisoare] în orașul Debrețin, în ziua
de 31 august 1660.

Prea plecatele și voitoarele de
bine, slugile Măriilor și Dom-
niilor voastre.

Puțina nobilime ce a mai ră-
mas după asediul Oradiei, în-
soțită din cetate de la vizirul

serdar Ali paşa, pînă în oraşul
Debreţin de către Seidi Ahmed
paşa.

5 La începutul asediului s-a luat jurămîntul tuturor stărilor după
cum urmează:

10 Eu, N. N., jur pe Dumnezeu, ta-
25 v. tăl, fiul, şi sfîntul duh, pe unul dum-
nezeu veşnic, întruchipat în sfînta
treime că eu, în această situaţie
strimtorită a cetăţii Oradea, // îm-
preună cu toţi slujbaşii, căpitanii,
pîrcălabii, hodnogii, cu toţi cei din
stările de frunte, mijlocii şi de rînd;
15 voi fi în deplină înţelegere în tot
ce se va face spre păstrarea şi apă-
rarea cetăţii de margine, vreau să
ţin frumoasă şi creştinească tovără-
şie cu toţi; împotriva slujbaşilor nu
voi complota, unelti, nici [cu cei din]
20 stările de frunte, nici mijlocii, cu ni-
meni; mă voi strădui să apăr viaţa,
cîntea aceloră ca pe a mea; cearta,
dezordinea, dezbinarea, răscoala o
voi îndepărta şi nu mă voi alătura
nimănui care caută aşa ceva; ba
25 chiar dacă voi afla, // mă voi stră-
26. dui să le preîntîmpin, dînd de ştire
domnilor căpitani. În apărarea ace-
stei cetăţi de margine a Oradiei, în
30 menţinerea, păstrarea ei în mîna
creştinătăţii, să-mi dau şi viaţa îm-
preună cu Domniile voastre (dacă
aşa va voi Măria sa domnul dum-
nezeu); să fiu supus. În afară de
35 aceasta mă voi strădui potrivit pute-
rilor mele ca toate hotărîrile şi ordi-
nele date de Domniile voastre în
40 această necesitate să le respect. //
Dumnezeu aşa să-mi ajute. În ceta-
tea Oradiei, în ziua de 13 august,
anul 1660.

Urmează schiţarea cetăţii Oradea, descrierea adevărată a tirului tunurilor sale şi
asalturilor şi evacuării apelor, asedierii sale, săparea fortificaţiilor şi ridicarea

mobilei [lucruri] cari se pot vedea clar cu inimă amară, din imaginile zugrăvite mai sus.

Miazănoapte

- În această zonă se întind frumoasele dealuri cu vii care încep din munții înalți ai Transilvaniei și din pădurile mari [ale munților] Rezului.
27. Aici, între o parte a orașului și a cetății, // la o aruncătură bună [de cetate], curge la vale apa Crișului Repede care-și are izvorul în Transilvania și apoi își sporește [cursul cu alte ape] din Munții Călatei și din mai mulți munți și care [apă] înconjoară cetatea de jur împrejur avînd un oraș foarte întins cu
- 10 un pod mare.
- Urmează, pe de altă parte, cui i-a fost încredințată comanda fiecărui bastion. Comanda bastionului Bethlen, sau cel Nou, a fost încredințată lui Gheorghe Vêr de Tarcea, astfel că dacă s-ar întîmpla să cadă, să-i urmeze în loc, Petru Veres.
- 15 Comanda bastionului Crăișorul, lui Grigore Boldvay, fiul preanobilului vice comite, Martin Boldvay, care după ce a scăpat din Crimeea din mină tătarească în schimbul unei răscumpărări foarte mari²⁴, a fost de față alături de sârmanul principe în ciocnirea cu Seidi Ahmed pașa din anul 1659²⁵, la Poarta de Fier,
- 27 v. în Transilvania, în comitatul Hunedoara // și pierindu-i și pedestrași, s-a înapoiat cu răni grele; și acum, în cetate, a fost atins de un glonte de ienicer la
- 20 o vină, care dacă ar fi căzut ar fi trebuit să-l urmeze Toma Gyulai iar după el Gabriel Boldog.
- Comanda bastionului Roșu lui Francisc Nagy de Szent-Falva iar după el a urmat Ștefan Török iar după el Ștefan Crainic; și acest Francisc Nagy nu demult a scăpat din țara tătarească prin răscumpărare mare, sus amintitul Ștefan Török fiind împușcat la gît, doar sub piele, a murit la Debrețin.
- 25 Comanda bastionului Aurit a fost încredințată lui Ștefan Tisza de Ineu, Ladislau Tyukodi, apoi lui Gaspar Macskasi iar după el lui Nicolae Fodor căruia ghiuleaua de tun i-a rupt calota pălăriei de pe cap și rămînîndu-i borurile, capul nu i-a pățit nimic.
- 30 Comanda bastionului Ciunt, lui Francisc Stephan de Oradea care a scăpat demult din robie tătarească în schimbul unei sume mari de bani, succesor [fiindu-i] Paul Torma, iar apoi Andrei Ravazdi.
- 28 v. [Partea de] deasupra porții și Turnul, lui Francisc Komaromi de Beiuș care //
- 35 scăpînd și el cu mult înainte din mina tătarilor prin grija actualului nostru

²⁴ După repetate înfringeri, expediția lui Gheorghe Rákóczi al II-lea în Polonia s-a încheiat prin armistițiul de la Czerny-Ostrov (august 1658). La întoarcere armata transilvăneană a fost atacată de tătari. Cu acest prilej a căzut în mina hanului din Crimeea cea mai mare parte a fruntașilor nobilimii ardeleni între care și Ioan Kemény, viitorul principe al Transilvaniei (ianuarie — noiembrie 1661)

²⁵ Bătălia de la Poarta de Fier a Transilvaniei (21 noiembrie 1659), reprezintă prima ciocnire mai puternică între oștile principelui Gheorghe Rákóczi al II-lea și cele ale turcilor ce intrau în Transilvania pentru a-l alunga. Fiind înfrînt aici corpul de oaste comandat de bihoreanul Sigismund Ver de Tarcea, principele pierde întreaga bătălie (Szalárdi, *op. cit.*, 472—473)

5 domn principe, din pricina distrugerii Oradei pierzându-și, împreună cu mai mulți tovarăși de-ai săi, toate bunurile de la Ineu și acum de la Pomezou și Beiuș împreună cu averile de la Oradea [și] Beiuș, era ținut și aici în robie din pricină că nu și-a putut plăti răscumpărarea.

Persoanele numite alături de domnul vicecomite Matei Balogh de Alpestes, în timpul asediului, pentru sfat și conducere:

10 Domnul Mihai Ibrâni de Vaya²⁶ a căzut pe bastionul Roșu purtându-se cu laudă în toată prin iscusita hărnicie ziua și noaptea și exemplu bun.

29. Domnul Ioan Răcz de Galošpetru, înainte hodnog de cavalerie, a fost rănit de săgeată pe acel bastion Roșu, din pricina căreia a murit la Debrecin.

15 Unul din vicecomiți, domnul Francisc Belényessi.

Capelanul Ioan Szalárdi, intrucit înainte de intrarea vicecomitelui a îndeplinit funcția de administrator principal.

Domnul Petru Kovásznay

Domnul Coloman Igaz

}

predicatori ai cetății

20 Domnul Andrei Kállay

tot predicatori al cetății

care atît în profesiunea lor de adevărați pastori cît și în situația strîmtorită a stărilor orașului, în toate s-au purtat bine și demn de laudă.

29 v. * Să respingem dușmanul prin hăr-
țuieli, fără să desfacem podul nu
25 a fost posibil căci chiar și acea
parte a orașului nostru care s-ar fi
putut fortifica și aceea a fost ne-
îngrijită în vremurile de pace, eram
și puțini, și oștenii și-au părăsit ca-
30 sele, ne mai fiind decît cîțiva acolo,
în ele.

Domnul nostru // vice-comite
Martin Boldvay a fost trimis la Mă-
ria sa domnul palatin și la mai mulți
înalți demnitari în timp cît dușma-
nul era deja aproape, pentru a cere
ajutor, în ziua de 13 a lunii iulie.*
Podul cetății fiind deja desfăcut din
toate părțile, el a fost scos [din ce-
tate] cu barca iar caii pe poarta unui
bastion fură trecuți înot peste apa
șanțului pînă la colțul bastionului
Aurit unde pe o porțiune șanțul nu
era căptușit cu piatră.

40 La fel Gheorghe Pankotay

și

}

45 Mihai Szölösi

încă înainte, la 9 iulie, au fost tri-
miși pentru același lucru la Măria
sa (așa cum s-a văzut mai sus)

²⁶ Tatăl său a fost vicecăpitan al cetății Oradea (martie 1633 — august 1640; 1648—1650)